

STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 17 (2022)

DOI 10.31743/snt.13842

EUGENIUSZ SAKOWICZ

Abp Jerzy (Pańkowski), *Misterium metanoi i spowiedzi*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie 2020, ss. 355.

Książka „oznaczona” tytułem *Misterium metanoi i spowiedzi*, napisana przez prawosławnego arcybiskupa Jerzego (Pańkowskiego), a zarekomendowana przez katolickiego teologa Krzysztofa Leśniewskiego, jest dziełem godnym uwagi. Stanowi pracę wyjątkową, oryginalną z wielu racji. Określenie „praca”, będące synonimem słowa „książka”, posiada tu symboliczne, czyli – wbrew potocznej interpretacji – istotne znaczenie. Powstanie bowiem rekomendowanego dzieła poprzedzone było przez autora wieloletnimi studiami z zakresu teologii w Polsce i Grecji. Co więcej, jako mnich monasteru supraskiego (w Supraślu koło Białegostoku) i następnie monasteru w Jabłecznej, podejmował on codzienny trud nawracania serca poprzez praktyki ascetyczne i pokute. Z tym dziedzictwem monastycyzmu oraz aktualnością jego wyzwań podjął misję władzy – biskupa, a następnie arcybiskupa w Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym. Jest obecnie ordynariuszem diecezji wrocławsko-szczecińskiej tego Kościoła oraz prawosławnym ordynariuszem Wojska Polskiego.

Od wielu lat przestrzenią aktywności abp. Jerzego jest nauka. Spod jego pióra wyszły m.in. dzieła wydane przez Wydawnictwo Naukowe ChAT: *W poszukiwaniu Zbawienia. Bogactwo i piękno życia duchowego w ascetyczno-teologicznej myśli św. Ignacego Branczantinowa* (Warszawa 2006); *Teologia kerygmatu* (Warszawa 2012); *Nie zaniedbuj w sobie daru łaski... Rozważania o kapłaństwie* (Warszawa 2016); *Śmierć, pogrzeb i modlitwa za zmarłych w Kościele prawosławnym* (Warszawa 2018). W latach 2012-2020 abp Jerzy był prorektorem ChAT, a od 2020 roku jest rektorem tej uczelni, stanowiącej ekumeniczny fenomen nie tylko w Polsce, ale i w Europie czy w ogóle na świecie. Skupia bowiem profesorów i studentów różnych Kościołów i wspólnot eklezjalnych, nie tylko z Polski. Abp Jerzy był nadto członkiem Komitetu Nauk Teologicznych Polskiej Akademii Nauk.

Dzieło *Misterium metanoi i spowiedzi* zapewne rodziło się przez lata, przede wszystkim jako temat przemyśleń, rozważań czy w końcu modlitw abp. Jerzego. Jest owocem tytanicznej wręcz pracy – zgłębiania tekstów różnych autorów, pisanych w różnych językach (nie tylko w polskim, ale i greckim czy rosyjskim). Przedmiotem namysłu abp. Jerzego były księgi mędrców, proroków Starego Testamentu, ale też opracowania i monografie teologów prawosławnych, tworzących zarówno w przeszłości, jak i dobie współczesnej.

Książki nie biorą się znikąd i nie trafiają w próżnię. Nawet jeśli tylko jedna osoba zmieni swój sposób myślenia i wartościowania świata, wpierw podejmując trud, wysiłek studiowania treści danego dzieła, to już spełniło ono swoją misję. Jeden człowiek stoi często sam u początku wielkich wydarzeń. Na pewno największym faktem jest nawrócenie się, czyli inne, głębokie, twórcze spojrzenie na swoje życie po to, by je przemienić, nie tylko dla własnego dobra, ale też i dla dobra społeczeństwa czy społeczeństw. Cel ten zapewne przyświecał autorowi w czasie tworzenia książki.

Abp Jerzy doskonale wie, iż świat chrześcijański przeżywa bardzo poważny kryzys, który ujawnia się w zachwianych relacjach człowieka do Boga czy też w ich zaniku, rozerwaniu, co rzutuje na odniesienia międzyludzkie. Chrześcijanie Kościoła łacińskiego „dobrowolnie i bez przymusu” opuścili swojej piękne, gotyckie katedry, ale też zaczęli omijać wiejskie kościoły i kaplice, które przez wieki były wpisane, wrosnięte w przestrzeń i krajobraz ich ojczyzn. Wiernym cerkwi prawosławnej wiara wrywana była przez dziesięciolecia siłą przez reżim komunistyczny.

Sytuacja kryzysu wiary ujawnia się dziś w wielu wymiarach życia religijnego. Socjologowie religii szczegółowo analizują procesy „emigracji” religii z życia publicznego, kulturowego czy też obywatelskiego. Zaledwie ułamek chrześcijan praktykujących religię, nie tylko w świecie kultury Zachodu (która wszakże przez wieki była budowana „na planie krzyża” i według etosu Ewangelii), wskazuje na zapaść doktryny i pragmatyki chrystianizmu – świadectwa w życiu codziennym, w jego różnych uwarunkowaniach i okolicznościach. W tym kontekście jawi się bowiem pytanie: A gdzie są pozostali ochrzczeni?

Świątynie nie opustoszały bez przyczyny. Życie sakramentalne nie zaczęło też zamierać samo z siebie. Kryzys sakramentu pojednania, w języku potocznym wciąż określanym jako spowiedź, trwa od dziesięcioleci. Minimalistyczne przykazanie Kościoła katolickiego: „Każdy wierny jest zobowiązany przynajmniej raz w roku spowiadać się ze swoich grzechów [...]”, nie znajduje posłuchu u wiernych. „Reszta katolików”, która pozostała w Kościele katolickim we Francji, Niemczech czy Szwajcarii, nie przystępuje do spowiedzi, a przyjmuje Eucharystię. Praktyka ta staje się popularna również w Polsce. Przed laty w kręgach kościelnych na Zachodzie mówiono, iż tamże do spowiedzi chodzą już tylko Polacy – emigranci czy osoby czasowo obecne.

Książka abp. Jerzego w kontekście powyższych stwierdzeń może spełnić i na pewno spełnia „misję” jej wyznaczoną nie tylko przez autora, ale nade wszystko przez Bożą Opatrzność. Jej lektura pozwoli poznać i zrozumieć sens *metanoi* – nawrócenia. Ona wiąże się nierozdzielnie ze spowiedzią. Poprzedza ją i po niej następuje. Człowiek poruszony Bożym impulsem – natchnieniem, który przyjmuje odpowiedzialnie działanie Boga w swoim sumieniu, potrafi odważnie i odpowiedzialnie skierować do swojego Pana słowa: „Zmiłuj się nade mną, grzesznym”.

Analizując tytuł dzieła, abp Jerzy zadaje pytanie: „Ale czy spowiedź i metanoia to nie jedno i to samo?”. I zaraz odpowiada: „I tak i nie. *Metanoia* bowiem jest jak

tlen, bez którego człowiek nie mógłby żyć dłużej niż dwie minuty, spowiedź zaś jest tym odpoczynkiem, który pozwala mu odsapnąć i nabrać powietrza. *Metanoia* to zadanie na całe życie, spowiedź jest natomiast wyznaniem tego, co właśnie ona pomogła człowiekowi dostrzec. *Metanoia* trwa nieprzerwanie, a spowiedź się wydarza i powtarza” (s. 12). Inspirujące są nadto słowa autora, zachęcające do wnikliwego przestudiowania jego dzieła: Nakładane na człowieka (wyznającego w czasie spowiedzi swoje grzechy) „*epitymie* [tj. działania leczące choroby duszy, którymi właśnie są grzechy – ES] nigdy nie były odbierane przez Kościół prawosławny jako «kara za grzech» czy nawet «pokuta za grzech». Chodzi tutaj bowiem o pewne terapeutyczne zalecenia, które mają pomóc w odzyskaniu duchowej równowagi, ale też i walce z grzechami. Mówiąc innymi słowy, ktoś, kto dopuścił się śmiertelnego grzechu, nie powinien przystępować do św. Eucharystii tylko i wyłącznie dla własnego dobra. Odzyskanie gotowości do pełni życia eucharystycznego wymaga od niego konkretnych działań, które jednak nie są zadośćuczynieniem Bogu za popełniony grzech. Są one potrzebne, żeby człowiek zrozumiał, jaką krzywdę wyrządza sobie grzesząc i żyjąc w grzechu. Nie zrozumie tego jednak, jeśli nie poczuje zmęczenia od ascezy, głodu od postu czy wyciszenia pochodzącego od duchowej izolacji” (s. 13).

Adresatami refleksji teologa prawosławnego o *metanoi* i spowiedzi są nie tylko wierni Kościoła prawosławnego oraz innych Kościołów, których przedstawiciele studiują w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, czy duchowni tych społeczności religijnych. Zaadresowana jest ona – co może zdziwić osoby czytające te słowa – w równym stopniu do teologów katolickich i biskupów Kościoła łacińskiego, którzy ponoszą odpowiedzialność za prawowierne nauczanie „w kwestiach wiary i moralności”. Z chwilą rozejścia się w XI wieku dróg Kościołów Zachodu i Wschodu ten pierwszy zaczął bardzo dynamicznie wchodzić w nowe tysiąclecie, zapoznając często dziedzictwo pierwotnego, niepodzielonego chrystianizmu. Książka *Misterium metanoi i spowiedzi* pozwala czytelnikowi poznać nauczanie jednego, wspólnego, niepodzielonego dziedzictwa „całego chrześcijaństwa”.

Strukturę książki wyznaczają następujące części: Przedmowa (ks. prof. Jerzy Tofiluk), Wstęp, siedem rozdziałów, Epilog, Bibliografia. Spis treści prezentuje się następująco: Rozdział I. *Metanoia* w Starym Testamencie. Rozdział II. *Metanoia* w Nowym Testamencie. Misterium wyznania grzechów. Rozdział III. Kwestia *metanoi* w pierwotnym Kościele. Rozdział IV. Pierwsze ryty misterium *metanoi*. Nomokanon św. Jana Postnika: 1. Analiza Nomokanonu św. Jana Postnika; 2. Opis treści kanonów św. Jana Postnika; 3. Uzupełniające regulacje *epitymijne* św. Nikodema Hagioryty; 4. Obecne i inne specyficzne ryty pokuty; 5. Czy i jak spowiednik powinien zadawać penitentowi pytania?; 6. Tajemnica spowiedzi. Rozdział V. Prezbiter – spowiednik – ojciec duchowy: 1. „Sądzić i nie być sądzonym” (1 Kor 2,15); 2. Duchowy przewodnik – predyspozycje i zagrożenia. Znaczenie *chirotesji*; 3. Charakter i różnorodność obszarów wiedzy spowiednika; 4. Specyfika

posługi spowiedniczej. Rozdział VI. Ogółe uwarunkowania spowiedzi: 1. Okoliczności grzechu; 2. Pejoratywność myśli jako λογισμός; 3. Atmosfera i uwarunkowania przebiegu misterium spowiedzi i *metanoi*. Rozdział VII. Typologia penitentów i metody spowiedzi: 1. Spowiedź moralistyczna; 2. Spowiedź intelektualistyczna; 3. Specyfika tzw. usatysfakcjonowanego sumienia; 4. Specyfika zbyt skrupulatnego i strachliwego sumienia; 5. Spowiedź dzieci i młodzieży; 6. Spowiedź kliniczne i śmiertelnie chorych; 7. Inne paradygmaty misterium spowiedzi.

W czasie lektury *Misterium metanoi i spowiedzi* czytelnik może wydobyć z tekstu dziesiątki myśli, sentencji, słów mądrości o głębokiej wymowie i uniwersalnym – zaadresowanym do każdego – moralnym przesłaniu. Ta „antologia”, sporządzona przez zgłębiającego treść dzieła, może posłużyć jemu na drodze prowadzącej ku nawróceniu. Zarówno nawrócenie, którego bardzo złożoną strukturę oddaje pojęcie „metanoia”, jak i spowiedź stanowią misterium. Również i to drugie pojęcie jest czymś więcej niż tylko „tajemnicą”, rozumianą w sensie potocznym. W mowie powszechnej termin „tajemnica” odnosi się do jakiejś ważnej informacji, wydarzenia, faktu, o których wiedza zastrzeżona jest dla nielicznych. Strzegą oni tajemnicy jako wartości prywatnej. Jej naruszenie, zdradzenie burzy ludzkie interakcje. Misterium stanowi tajemnicę, której stronami są Bóg i człowiek. Misterium nie oznacza skrupulatnego chronienia Bożej tajemnicy przed kimkolwiek. W misterium *metanoi* i spowiedzi uczestniczą osoby dla dobra nie tylko swojego, ale równocześnie dla dobra innych.

Spowiedź inicjuje nawrócenie serca, bowiem w nim jest źródło wszelkiego zła. W sakramencie spowiedzi swoją obecność ujawnia Bóg miłosierny. Miłosierdzie Boże, przewyższające każdy grzech i wszystkie grzechy, „działa” w sposób szczególny w tym właśnie sakramencie. Spowiedź służy dziełu pojednania poszczególnych wyznawców, ale też całej społeczności danego Kościoła z Bogiem oraz pojednaniu wewnątrz danej społeczności chrześcijańskiej i całego chrześcijaństwa. Dokonuje ważnego dzieła integracji wewnętrznej tego, który wyznaje swoje grzechy.

Abp Jerzy bardzo umiejętnie połączył naukowość książki z jej przesłaniem pragmatycznym. Zgłębienie dzieła pozwoli czytelnikowi nie tylko wzbogacić swoją wiedzę. Może on w czasie lektury zapragnąć *metanoi*, a zatem i spowiedzi osobistej. W tym fakcie ujawnia się fenomen rekomendowanej książki. Należy ufać, iż dzieło opublikowane w czasie traumatycznych, niemal „granicznych” wydarzeń związanych z pandemią, uwikłaną bardzo w politykę, podczas narzucania przez administrację państwa wszystkim bez wyjątku Kościołom restrykcji i ograniczeń w pracy duszpasterskiej, zrodzi owoce. Ci, którzy przeczytali książkę, po jakimś czasie – tak czujemy – wrócą do lektury, jeśli nie całości, to fragmentów.

Dzieło niesie ekumeniczne przesłanie. Na pewno może zachęcić do podjęcia i prowadzenia interkonfesyjnej debaty, czy to w mediach, czy na innych areopagach, na temat *metanoi* – nawrócenia oraz spowiedzi, których misterium – tajemnica stanowi tak bardzo niepopularną, marginalizowaną rzeczywistość dzisiejszego świata.

Podsumowaniem niniejszej rekomendacji książki niech będą słowa recenzenta wydawniczego, wspomnianego wyżej prof. K. Leśniewskiego, zamieszczone na tylnej karcie okładki (w edytorstwie określanej jako tzw. „plecy książki”): „Monografia abp. prof. dr. hab. Jerzego (Pańkowskiego) pt. *Misterium metanoi i spowiedzi* jest pionierskim opracowaniem problematyki przemiany duchowej chrześcijanina oraz misterium spowiedzi w naszym kraju. To wartościowe dzieło będzie bardzo przydatne dla kapłanów, którzy z niego czerpać będą mądrość pochodzącą ze Słowa Bożego i korzystać z doświadczenia charyzmatycznych spowiedników, żyjących zarówno w minionych wiekach, jak i współcześnie. Dzięki tej książce kapłanom, zwłaszcza młodym i niedoświadczonym jeszcze w posłudze spowiedniczej, łatwiej będzie dokonywać diagnozy duchowych problemów penitentów i pomagać im wzrastać na drodze zbawienia poprzez coraz to bardziej świadome korzystanie z lekarstw sakramentalnych oraz praktyk ascetycznych. Monografia abp. Jerzego, będąca użytecznym poradnikiem pastoralnym, zainteresuje również tych wszystkich wiernych, którzy pragną pogłębienia życia duchowego i bardziej świadomego uczestnictwa w życiu Kościoła prawosławnego”. Nie możemy nie dodać – również Kościoła katolickiego.

